

О. Є. ГОЛЬЦОВА*Ольга Євгенівна Гольцова, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України***СОЦІАЛЬНА РЕГУЛЯЦІЯ: ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ВИМІР**

Говорячи про проблеми соціального регулювання у просторі й часі, слід, перш за все, мати на увазі, що сучасний світ розвивається як світ глобальний. Розвиток цивілізації у ХХІ ст. примушує будь-яку державу пристосовуватися до світу, який принципово змінюється, враховувати просторове існування людей. Сьогодні, склались такі умови, що неможливо розкрити природу держави, обмежуючись лише тією територією, на якій вона розташована. Сучасні процеси глобалізації та міграції населення примушують державну владу все частіше враховувати політичні, економічні, культурні інтереси своєї цілісності за межами власної території.

Проблема просторового буття сучасної держави – це складний процес, який містить в собі геополітичні відносини різного характеру. Зазначені обставини відзначають актуальність питання просторово-часового виміру соціальної регуляції для сучасного етапу розвитку суспільства. В цьому зв'язку метою роботи є аналіз особливостей соціальної регуляції для історично визначеного етапу розвитку суспільства, яке, змінюючись і розвиваючись, проявляється в обмеженій області простору в рамках певних правових систем, що об'єднуються у відповідні правові сім'ї.

Найважливіша риса суспільства полягає в тому, що воно являє собою систему взаємозв'язків розумних істот. Взаємодіючи із суспільством, людина розвивається сама і розвиває свої соціальні, сутнісні властивості і сили, тим самим стає особистістю та стимулює прогрес суспільства. Людина, як стверджував Аристотель, є істота суспільна. При взаємодії з суспільством людина розвивається сама і розвиває свої суттєві властивості, тим самим стає особистістю і стимулює прогрес суспільства¹. Саме людину вважають системоутворюючим чинником В. Селіванов і Н. Діденко². Людина є суб'єктом становлення, функціонування та розвитку суспільних відносин.

У різні періоди історичного розвитку суспільство приймало різні форми, змінювалися ступінь його зрілості і внутрішній устрій, тобто економічна, соціально-класова, політична структура. Наприклад, первісне суспільство, довгий час не знало соціального та іншого розшарування і було більш-менш однорідно-колективістським. Поступово структура суспільства ускладнювалася: зі змінами економічних відносин з'явилися соціальні спільності, групи, класи й т.п., що мають свої інтереси й особливості, а також спеціальний апарат регулювання відносин³.

З точки зору свого розвитку суспільство являє собою самоорганізовану систему. Соціум – це більш менш стійкий баланс сил в умовах суперництва і співробітництва, конфліктів і домовленостей. Дієвість та стійкість такої системи, як суспільство, залежить від впорядкованості соціальних відносин, яке відбувається шляхом соціального регулювання. З цієї точки зору українські вчені надають наступне визначення поняття соціального регулювання. Отже, соціальне регулювання – це здійснюваний за допомогою системи спеціальних заходів вплив суспільства на поведінку суб'єктів з метою упорядкування відносин та забезпечення соціального компромісу⁴.

Соціальне регулювання як явище соціальної дійсності в різні часи вивчали: С. Алексєєв, В. Бабкін, Б. Венгеров, О. Зайчук, О. Копиленко, Н. Оніщенко, Л. Спіридонов, Ю. Тихомиров, Ю. Шемшученко та ін.

Визначення соціальної регуляції, або інакше кажучи, соціального регулювання, що надають інші автори, збігаються в основних позиціях. Наприклад, М. Матузов, говорячи про поняття соціального регулювання, зазначає, що цивілізація виробила багато різноманітних норм і правил, якими люди керуються у своїй повсякденній діяльності та житті. Серед них автор виокремлює моральні, правові, політичні, естетичні, етичні, корпоративні, релігійні звичаї, традиції, звички, ділові відносини, обряди, ритуали, вимоги етикету, коректності, приналежності та ін.⁵ Норми, які регулюють соціальні відносини, на думку Н. Матузова, це визначені стандарти, зразки, еталони, моделі поведінки учасників соціального спілкування. Без них неможливе будь-яке людське спілкування, тим більше функціонування таких складних утворень, як держава та суспільство.

С. Алексєєв по відношенню до соціальної регуляції зазначає, що в суспільстві діють дві закономірні, але протилежні тенденції – прагнення до порядку та прагнення до безладдя⁶. Саме з поняття порядку випливає як спосіб його досягнення поняття соціального регулювання. Порядок у суспільстві – необхідна умова його нормальної життєдіяльності. Він (порядок) відображає досягнутий рівень організації громадського життя, стабільність, злагодженість суспільних відносин. Від рівня суспільного порядку залежить стан суспільної й особистої безпеки. Але суспільний порядок не виникає сам собою, він є закономірним наслідком регулювання суспільних відносин. Регулювати (у соціальному житті) – значить направляти поведінку людей та їх соціальних спільнот, діяльність органів і організацій, вводити їх у певні рамки,

цілеспрямовано їх упорядковувати⁷. Соціальне регулювання – це система засобів, спрямованих на впорядкування поведінки людей, їхніх соціальних спільностей з метою узгодження і стабілізації суспільних відносин.

Розгляд соціальної регуляції в даному контексті є дуже важливим, на нашу думку, з погляду на певний перехідний стан суспільних відносин у молодих державах, що утворилися на теренах колишнього Радянського Союзу, де час від часу створюються кризові ситуації, коли активізуються антисоціальні сили, у той час як суспільство для свого розвитку навпаки потребує стабільності, організованості й порядку.

З іншого боку, як свідчать дослідження останнього часу, у зв'язку з посиленням трансформаційних процесів у державах з перехідною економікою важливе значення в соціальній регуляції мають прояви в єдності раціонального й ірраціонального, тенденції посилення активності самоорганізаційної і саморегулятивної діяльності індивідів і соціальних груп⁸.

В історичному аспекті, соціальне по суті, юридичне правило існувало вже на стадії зародження суспільств і завжди змінювалося і продовжує змінюватися в міру еволюції суспільств, з яких воно виникає і якими керує. Аналізуючи загальні положення, Ж.-Л. Бержель відзначає, що час, як частина вічності, одне з чотирьох вимірів, в якості репрезентативної одиниці зміни всесвіту представляє для юриста фундаментальну цінність. Він виділяє наступні складові питання: еволюція права у часі і застосування закону у часі. З одного боку, право безперестану трансформується, підлаштовуючись до ритму історії, завдяки цьому право передає особливості свого часу й несе на собі стигмати тієї епохи, коли воно сформувалося. Тому перманентна мутабельність права, відносність у часі – одна з його основних характерних рис. З іншого боку, у зв'язку з еволюцією права, що припускає модифікацію або зникнення окремих норм і втручання нових правил, виникає проблема сфери застосування закону у часі⁹.

Юридичний феномен розвивається в просторі, на певній території землі. «Варто пам'ятати, що світ розділений на суверенні і незалежні держави, так що юридичні відносини можуть розвиватися всередині тієї самої держави або зав'язуватися між різними країнами. Оскільки кожна держава має у своєму розпорядженні юридичний порядок, що властивий саме йому і застосовується на його території, а також відрізняється від юридичного устрою інших країн, то внаслідок локалізації юридичних ситуацій вони виявляються підлеглими праву, що застосовується в тому місці, де вони й розвиваються»¹⁰.

При розгляді питань соціальної регуляції неможливо повністю відокремити їх аналіз в часі і просторі. Ці дві взаємодоповнюючі категорії, як і в природознавчій галузі, знаходяться в тісному взаємозв'язку, а їх відокремлення лише відображає здатність людського розуму до аналізу. Так, будь-яке соціальне явище проходить в своєму розвитку різні стадії, змінюючись в часі. З іншого боку, це явище конкретним чином проявляється в обмеженій галузі.

Відносний характер соціальних і правових явищ Ж.-Л. Бержель ілюструє зміною «універсального духу юридичної науки» часів Стародавнього Риму і його Ренесансу у IX ст., коли римське право наклало свій відбиток на життя всієї Західної Європи і нівелювало розходження у звичаях Франції, Бельгії, Голландії, Італії, Німеччини, Іспанії. Із встановленням християнської цивілізації на території всієї Західної Європи канонічне право стало регулювати ряд важливих юридичних сфер, зокрема всю систему сімейного права. Експансії римського права і канонічного права в ту епоху сприяло те, що у всіх країнах Західної Європи використалася одна загальна мова, латинь, тому в той час правова система в деякому змісті була покликана стати носієм ідеї універсалізму. Однак потім почала проявлятися тенденція до закріплення державно-етатичного і національного характеру юридичних систем, підсилена в результаті широкого руху в напрямку створення національних кодексів, що мав місце в Європі в XIX ст. і перекинувся на інші континенти¹¹.

Розглядаючи просторову складову проблеми соціального регулювання, на наш погляд, необхідно, перш за все, мати на увазі становлення, розвиток і мабуть перспективи майбутнього тих правових систем, які в силу об'єктивних історичних обставин склалися на певній території. В цьому зв'язку М. Віраллі зазначає, що кожна правова система повинна регулювати проблеми, що пов'язані з простором як елементом юридичних відносин¹².

У рамках розгляду розвитку соціального регулювання в часі, яке має певний розподіл поширеності у просторі, розглядаючи проблеми взаємозв'язку права і суспільства, О. Лейст зазначає, що право організує соціально неоднорідне суспільство, а історія права і суспільства поділяється на дві великі доби: станове (або кастове) суспільство, що засноване на правовій нерівності членів суспільства, і громадянське суспільство, що засноване на юридичній рівності членів суспільства¹³. Виходячи із особливостей правових систем, пов'язаних зі специфікою суспільств, що історично існували, в історії права також виділяються два великих періоди і відповідні два типи права: перший тип – станове право, право-привілея, різне за змістом для різних станів; другий тип – формальне (абстрактно рівне) право буржуазного громадянського суспільства, право загальної рівності, формальних прав і абстрактної свободи.

Як окремий тип права, що з'являється у XX ст., О. Лейст виділяє соціальне право, яке, на його думку, зберігає загальнолюдські цінності рівного права, але долає формалізм буржуазного права за допомогою загальнодержавної системи гарантій, особливо ж пільг і правових привілеїв для соціально слабших верств суспільства. О. Лейст бачить особливості новітнього часу в тому, що соціальні й демократичні рухи досягли помітних успіхів у переході від системи привілеїв пануючих вищих станів до системи пільг і привілеїв для нижчих верств. Однак, поряд із цим, позначилося обов'язкове для всіх держав дотримання норм міжнародного права, що забезпечують охорону прав людини і колективну безпеку¹⁴.

Розглядаючи роль правового регулювання в загальній системі соціального регулювання, С. Алексеев зазначає: «...вимога необхідної міри права, зумовленої даним рівнем цивілізації, в остаточному підсумку пробиває собі шлях, так чи інакше проявляється навіть у самих складних, несприятливих економічних, соціально-політичних умовах»¹⁵.

Можна констатувати, що на кожному етапі розвитку суспільства воно потребує не тільки соціального регулювання взагалі, але й визначеної міри правового регулювання, рівень якої зумовлений об'єктивно визначеною необхідністю організованості та стабільності суспільних відносин. Певний ступінь правового регулювання зумовлено необхідністю реалізації розвитку людини, забезпечення її невід'ємних прав і свобод, реалізації розвитку кожної особистості, забезпеченню можливостей для її прояву, активності й функціонування.

Підсумовуючи, можна зробити наступні висновки.

Виходячи з того, що соціальні регулятори змінюються, розвиваються і еволюціонують в часовій і просторовій сферах, які взаємопов'язані одна з одною, аналіз просторово-часового континууму соціальної регуляції необхідно проводити з урахуванням такого взаємозв'язку для первісного, станово-кланового, громадянського і сучасного соціально-правового суспільств. Змінюючись і розвиваючись, соціальні регулятори проявляються в обмеженій області простору в рамках певних правових систем, що об'єднуються у відповідні правові сім'ї.

Розвиток цивілізації у XXI ст. характеризується процесами глобалізації, примушує будь-яку державу пристосовуватися до світу, який принципово змінюється з великою швидкістю, враховувати просторове існування людей. У глобальному суспільстві в правовій галузі спостерігаються тенденції єдиного певного ступеня правового регулювання, що зумовлено необхідністю реалізації розвитку людини, забезпечення її невід'ємних прав і свобод на основі загальнолюдських цінностей, обов'язковості для всіх держав норм і принципів міжнародного права.

¹ Алексеев С. С., Архипов С. И., Игнатенко Г. В. и др. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факультетов / Отв. ред.: В. М. Корельский, В. Д. Перевалов., 3-е изд. – М.: Норма, 2004. – 484 с.

² Селіванов В., Діденко Н. Правова природа регулювання суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 10. – С. 10–20.

³ Алексеев С. С., Архипов С. И., Игнатенко Г. В. и др. Вказана праця. – М.: Норма, 2004. – 484 с.

⁴ Теория держави і права. Академічний курс: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С 265. – 688 с.

⁵ Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права. Курс лекций. – М.: Юрист, 1997. – С. 285.

⁶ Алексеев С. С., Архипов С. И., Игнатенко Г. В. и др. Вказана праця. – М.: Норма, 2004. – 484 с.

⁷ Там само. – 484 с.

⁸ Бандурин А. П. Социальная регуляция (Рациональное и иррациональное): дисс. ... д-ра филос. наук : 09.00.11 Ростов н/Д, РГБ ОД, 71:06-9/32, 2005. – 363 с.

⁹ Бергсель Ж.-Л. Общая теория права / Под. общ. ред. В. И. Даниленко / Пер. с фр. – М.: Издательский дом NOTA BENE, 2000 – С. 198. – 576 с.

¹⁰ Там само. – С. 234.

¹¹ Там само. – С. 238.

¹² Virally M. La pensée juridique. – Paris : Ed. L.G.D.J., 1960. – 225 p. – P. 200.

¹³ Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философия права. – М.: Зерцало, 2008. – 340 с. – С. 126.

¹⁴ Там само. – С. 126–127.

¹⁵ Алексеев С. С. Теория права. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 320 с. – С. 59.

Резюме

Гольцова О.Е. Соціальна регуляція: просторово-часовий вимір.

У роботі проводиться аналіз особливостей соціальної регуляції для історично визначеного етапу розвитку суспільства. Соціальна регуляція, змінюючись і розвиваючись, проявляється в обмеженій області простору в рамках певних правових систем, що об'єднуються у відповідні правові сім'ї. Розглянуто просторово-часовий континуум соціальної регуляції, як два взаємопов'язані боки категорії, що знаходяться в тісному взаємозв'язку. Зроблено висновок про тенденцію в сучасному глобальному суспільстві до єдиного певного ступеня правового регулювання.

Ключові слова: соціальна регуляція, просторово-часовий вимір, соціальні норми, традиції, звичаї, ритуали, нормативне регулювання.

Резюме

Гольцова О.Е. Социальная регуляция: пространственно-временное измерение.

В работе проводится анализ особенностей социального регулирования для исторически определенного этапа развития общества. Социальное регулирование, изменяясь и развиваясь, проявляется в ограниченной области пространства в рамках определенных правовых систем, которые объединяются в соответствующие правовые семьи. Рассмотрен пространственно-временной континуум социального регулирования, как две взаимосвязанные стороны категории, которые находятся в тесной взаимосвязи. Сделан вывод о тенденции в современном глобальном обществе к единой определенной степени правового регулирования.

Ключевые слова: социальное регулирование, пространственно-временное измерение, социальные нормы, традиции, обычаи, ритуалы, нормативное регулирование.

Summary

Goltsova O. Social regulation: the space-time measuring.

In this work the analysis of social regulation features for historically certain stage of development of a society is carried out. Social regulation, changing and developing, is shown in the limited area of space within the certain legal systems which unite in corresponding legal families. The space-time continuum of social regulation, as two interconnected parties of a category which are in close interrelation is considered. The conclusion on the tendency in a modern global society to uniform certain degree of legal regulation is made.

Key words: social regulation, space-time measuring, social norms, traditions, traditions, rites, normative regulation.

Отримано 11.03.2013

УДК 340.1

А. В. ГОРДИМОВ

*Анатолій Володимирович Гордимов, здобувач
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України*

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ДОКТРИНАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

На сьогоднішній день всім стає зрозуміло, що демократична, соціальна правова держава може існувати не за будь-яких обставин, а лише за умови ефективної дії системи джерел права, що забезпечує функціонування її демократичних інституцій. Система джерел права є динамічною системою, що розвивається насамперед завдяки потребам суспільства. Якщо говорити про найбільш загальні, найбільш актуальні тенденції в сучасному розвитку джерел права, то, на нашу думку, саме розвиток джерел права в галузі забезпечення прав людини займає одне з найголовніших місць у цьому процесі, вони виявляють основний напрям сучасного розвитку доктринальних джерел права. Зазначена тенденція проявляється у зростанні ролі джерел права недержавного походження, зокрема, звичаю, правової доктрини і, навпаки, зменшення відповідної ролі нормативно-правового акта¹.

Треба особливо підкреслити, що у всіх правових системах світу спостерігається тенденція до посилення інституту захисту прав особи. Ця тенденція викликана, насамперед, економічним, політичним, соціальним, культурним та іншими факторами. Світова практика свідчить: якщо будь-яке державне утворення відносить себе до цивілізованого світу, то воно зобов'язане здійснити всі необхідні заходи, спрямовані на захист прав і свобод людини.

Метою роботи є дослідження особливостей сучасного розвитку доктринальних джерел права, передусім у напрямі забезпечення прав і свобод людини, пов'язаного з міжнародно-правовими гарантіями і гарантіями, які закріплені на конституційному рівні й відображені в Конституції України.

Н. Оніщенко зауважує, що роль правової системи в умовах сучасної держави визначається також необхідністю забезпечення самовизначення особи, її розвитку та соціалізації. При цьому право виступає як об'єктивно можливий масштаб соціальної свободи, що стимулює творчу активність, самовизначення особи, гарантує визнання суспільством того, що кожний індивід народжується вільним і рівним з іншими, а верховенство права розглядається як соціальний феномен, який зумовлює невід'ємні права людини та громадянина на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу й недоторканність.

Це зумовлює можливість реалізації інших прав і свобод людини та громадянина, надає підстави для висновку про неприпустимість їхнього скасування або будь-якого обмеження. Саме завдяки повазі до гідності людини визнаються недоторканими і невідчужуваними її права. Саме тому вони становлять основу будь-якого суспільства, а також справедливості². На нашу думку, зазначені особливості обумовлюють основний сучасний напрям розвитку джерел права в світоглядному сенсі, тобто доктринальних джерел права.

Сучасний період розвитку суспільства характеризується якісно новим станом, який визначається як процес глобалізації – всесвітній процес, що об'єднує національні утворення в єдину світову систему. Глобалізація передбачає зближення національних правових систем, створення єдиних правових стандартів, насамперед у сфері прав людини. В умовах глобального світу права, свободи, обов'язки людини і громадянина посідають основне за важливістю місце порівняно з іншими правовими явищами³.

Норми міжнародного права в галузі прав та свобод людини знаходять своє вираження у відповідних актах національних правових систем, насамперед закріплених на конституційному рівні. Говорячи про розбудову української держави та формування вітчизняної правової системи, треба звернути увагу на питання щодо створення основи механізму забезпечення захисту прав і свобод людини. Мається на увазі захист, закріплений на конституційному рівні (розділ II Конституції України) та в інших нормативно-правових